

CIBORIJ IZ ZADARSKE CRKVE SV. TOME

U proučavanju razvitka ranosrednjovjekovne skulpture, a naročito one koja neposredno prethodi skulpturi romaničkog stila, zadarski spomenici imaju posebnu vrijednost. Oni pridonose mnogo određivanju stilskih grupa i identificiranju klesarskih radionica ne samo u Zadru nego i u drugim središtima na našem primorju. Nova otkrića do kojih se došlo u zadnje vrijeme pri građevinskim radovima u staroj gradskoj jezgri u Zadru upotpunjuju nekadašnja istraživanja i potvrđuju prijašnje zaključke. O nedavno otkrivenom ciboriju, važnom primjerku skulpture prve pol. XI. stoljeća nismo bili potanko obaviješteni u stručnoj literaturi, pa se koristim prilikom da to učinim u »Starohrvatskoj prosvjeti«.

Ljeti 1956. god. pri kopanju temelja za novogradnju u neposrednoj blizini ostataka nekadašnje crkve sv. Tome pronađena su dva veća kamena ulomka ukrašena reljefom s pleternim motivima. Nesklonost prema arheolozima i nebriga za kulturnu baštinu došli su i tada do izražaja: bilo je naređeno radnicima da ulomke unište *prije nego što stignu oni iz muzeja*. Moglo se tako skupiti tek nekoliko malih ulomaka, po kojima sam ipak ustanovio da pripadaju dvjema stranama ciborija. Ustanovio sam dva rubna friza luka s različitim pleternim motivima i ostatke životinjskih likova. Sačuvani životinjski lik, što je podsjećao na psa, nije se dao sigurno povezati s ornamentom luka, tako da se nije znalo kojoj je strani ciborija pripadao.¹ No značajke njegove modelacije, oblikovanje glave, ušiju, oka i krzna, te način klesanja pleterne vrpce jasno su dokazivali da je riječ o ciboriju vrlo srodnom onome s natpisom prokonzula Grgura u Arheološkom muzeju u Zadru, koji ima veliko značenje u datiranju i definiranju određene stilske grupe skulptura u Dalmaciji prve polovine XI. stoljeća.²

God. 1970. pristupilo se rušenju školske zgrade koja je bila sagrađena nad spomenutom crkvom sv. Tome.³ U njezinim zidovima i u otkrivenim ostacima novijeg osmerokutnog svetišta crkve pronađeni su uzidani, kao spolija, brojni ulomci crkvenog namještaja i druge arhitektonske dekoracije, što su pripadali

¹ I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, 18 i tab. VI, 4.

² O. c., 7—9, 15—18 i tab. I, II.

³ I. Petricioli, Jedan nepoznati arhitektonski spomenik u Zadru, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 4, 1966, 59—70.

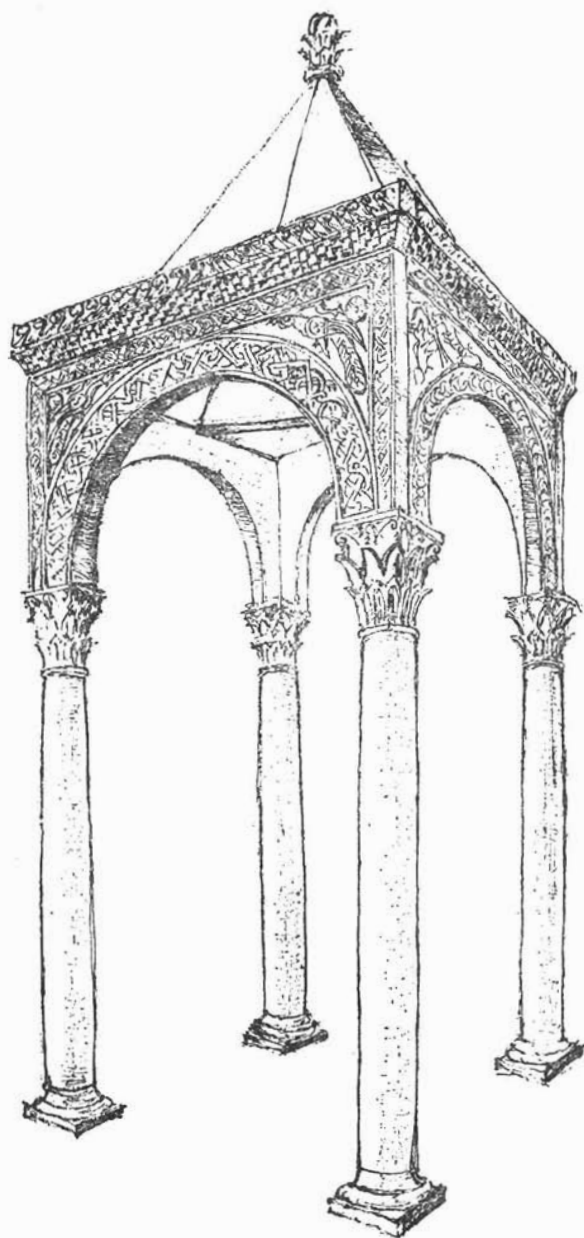
starijim građevnim fazama.⁴ Među njima veliki broj je pripadao ciboriju. Pomnijvom analizom sačuvanih elemenata reljefa, komparacijom i povezivanjem, ustanovilo se da je ciborij bio četverostran i da se mogu rekonstruirati tri strane, dok su se od četvrte pronašla samo dva ulomka.⁵ Najviše ulomaka se sačuvalo od strane koja kao ukras luka ima friz sastavljen od povezanih kružnica kroz koje se provlače dvije troprute vrpce tvoreći rombove, i dva pauna, u svakom uglu po jednog, koji su simetrično okrenuti jedan prema drugom. Paunovi su zbog *horror vacui* okruženi virovitim rozetama i biljnim viticama. Strana je uokvirena pletenicom dvoprute vrpce, koja na horizontalnom gornjem rubu i lijevom vertikalnom ponavlja motiv s luka: kružnice i rombove, dok je na desnom vertikalnom pletenica dobila neodređen ritam i oblik. Budući da je ta pletenica isklesana na tri ruba, analogijom prema ciboriju prokonzula Grgura ustanovit ćemo da se radi o čelnoj ili začelnoj strani, a kako je na luku izrađen identičan friz rombično-kružne pletenice i dva simetrična pauna kao na začelnoj strani ciborija prokonzula Grgura, zaključit ćemo da je i opisana strana začelna. Dok su na Grgurevu ciboriju paunovi vrlo površno izrađeni, vjerojatno zato što nisu bili naročito izloženi pogledu, na ovom ciboriju oni su vrlo pomnjivo isklesani, a tako i pletenice. Ovako rekonstruirana strana visoka je 113, a široka 225 cm.

Od dviju bočnih strana sačuvalo se znatno manje ulomaka (njima su pripadali i ulomci pronađeni 1956), ali su im se kompozicije mogle rekonstruirati. Jedna ima na luku dvije međusobno prepletene pletenice povezanih troprutih kružnica, a na gornjem rubu manju sinusoidnu pletenicu troprute vrpce s petljama. U uglovima je dvaput bila prikazana kompozicija stabla s dva simetrična, heraldički suprotstavljena psa (ili vuka). Taj je motiv sličan onom na lijevom uglu prednje strane Grgureva ciborija, ali su tamo »psi« veći i nedostaje stablo u sredini. Obrada njihovih tijela s krznom, karakterističnim žljebovima na vratu i oko butina, modelacija ušiju, crtež oka ne pokazuju međutim nikakvih razlika. Sačuvala se kompozicija na lijevom uglu, dok je desna uništena 1956, a preostao je samo djelić stabla. Rekonstruirana strana nešto je uža od opisane začelne, 218 cm, jer na njoj nema bočnih vertikalnih rubnih pletenica.

Druga bočna strana istih dimenzija ima na luku friz rombova isprepleten križolikim petljama, a na gornjem rubu pletenicu »položeni osmica«. Na jednoj i drugoj pletenici vrpce su troprute. U uglovima nalazili su se likovi lavova koji dave janjad. Sačuvan je samo lijevi, i to ne čitav, a od desnog sačuvalo se tek dio leđa i but te janje (što sam ga 1956. nazvao psom) — bijedni ostaci uništenog većeg ulomka. Lavovi su jedan prema drugome simetrični. Prednji dio lava s janjetom u pandžama nalazi se na rubu, a stražnji prema tjemenu luka. Do samog tjemena, iza lava, bila je isklesana manja ptica. Kompozicije su neobično slične onima na bočnoj strani Grgureva ciborija. Glave lavova prikazane su *en face*, obrađene poput ljudskih lica na drugim reljefima te stilske grupe (pluteji sv. Nediljice u Zadru, reljefu kralja u Splitu,

⁴ I. Petricioli — P. Vežić, Izvještaj o istraživanju i konzervaciji ostataka bazilike sv. Tome u Zadru, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1, Zagreb 1975, 101—110.

⁵ Ulomke je sabirao i uskladio P. Vežić. Projekt rekonstrukcije izradila je ing. arh. Zlata Jeras Pohl, a rekonstrukciju prilikom nove postave Arheološkog muzeja u Zadru izveli su restauratori Restauratorskog zavoda Hrvatske iz Zagreba pod vodstvom akad. slikara Emila Pohla.

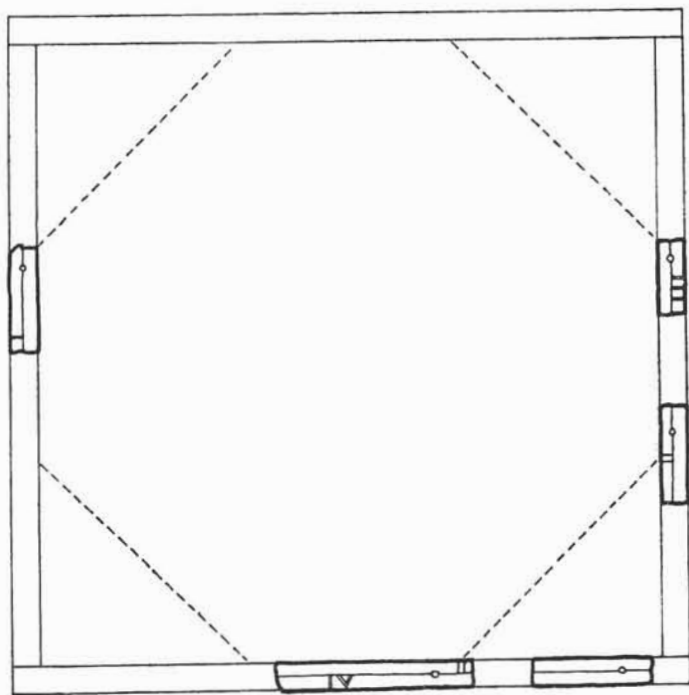

Rekonstrukcija ciborija iz crkve sv. Tome u Zadru

ulomci iz »šuplje crkve« u Solinu⁶). Razlika je u položaju janjeta i obliku brkova. Dok lavovi na Grgurevu ciboriju imaju obješene, sačuvani lav na ciboriju sv. Tome ima uzdignute brkove. Mjesto ptice iza lava, na Grgurevu ciboriju, isklesana je petlja dvoprute vrpce.

Od četvrte strane, kako sam spomenuo, našla su se dva ulomka. Jedan pripada lijevoj stopi luka, sačuvao se dio lučnog friza i dio vertikalne rubne pletenice koja se sastoji od dviju troprutih vrpca s »očima« u zavojima. Taj ulomak upozorava da je strana kojoj je pripadao čelna ili začelna. Drugi pripada tjemenu luka s frizom pletenice troprute vrpce kojoj su petlje podvrgnute obliku kružnice. Identična pletenica nalazi se na luku prednje (čelne) strane Grgureva ciborija, pa nema nikakve sumnje da su i ta dva ulomka ostaci pred-

ČELNA STRANA

ZAČELNA STRANA

Gornji rub sačuvanih fragmenata ciborija s numeracijom

⁶ I. Petricoli, *Pojava romaničke skulpture, o. c.*, 7—10, sl. 1, na str. 21.

nje strane ciborija. Gdje su nestali ostali ulomci, možemo tek nagađati. Veći ulomak je pronađen visoko na fasadi crkve sv. Tome, koja je uklopljena u arhitekturu susjedne kuće, i to u podnožju nestalog zvonika-preslice. Moguće je da su ostali ulomci uzidani u gornjem dijelu te fasade ili da su nestali kad je porušena preslica. Isto tako se može nagađati o likovima što su se nalazili u uglovima, iznad luka. Ako se ikonografija obaju ciborija o kojima je riječ poklapa, trebalo bi očekivati kompoziciju s grifonima koji dave janjad kao na ciboriju prokonzula Grgura ili pak, što je manje vjerojatno, dva pauna pored kaleža.⁷

Sačuvala su se dva ulomka vijenca. Vijenac je imao jednostavan profil: dvije plohe, donju zakošenu prema vani, gornju gotovo vertikalnu, jedva primjetno zakošenu prema unutra, kao i na ciboriju Grgurevu. Jedan ulomak je gladak bez ukrasa, a drugi na gornjoj plohi ima motiv karakterističnih »kuka« trostrukih nepovezanih peteljki i izražene volute, usmjerenih ulijevo, a na donjoj motiv »šahovske ploče« s udubljenim i izbočenim kvadratima. Za razliku od istog motiva na vijencu Grgureva ciborija, ovdje su izrađena četiri reda kvadrata, dok se na Grgurevu nalaze tri.

Na ulomcima koji pripadaju gornjem rubu triju strana sačuvani su važni podaci o izgledu ciborija. To su niski stepeničasti usjeci gdje su ležale trokutaste ploče na uglovima u funkciji nosača osmerobridnog piramidalnog krova. Sačuvali su se i uklesani rimski brojevi (I, III, IV) kojima su numerirane strane. Je li ta numeracija izvorna teško je tvrditi. Vjerojatnije je da su brojevi naknadno uklesani prilikom nekog preslaganja ciborija. Na jednoj pukotini, na bočnoj strani, vide se tragovi željezne kuke kojom je naknadno učvršćena.

Od nekoliko ulomaka dao se sastaviti kapitel stupa ciborija. Kapitel je bogato ukrašen, korintskog tipa. Sastoji se od donje čaške s karakterističnim preromaničkim oštrim listovima, geometrijski stiliziranim i gornjeg dijela s malim volutama na uglovima i u centru ploha. Te male volute naslanjaju se na tordirane šipke, pa je na tim mjestima reljef ažuriran, slično kao na znatno većim kapitelima zadarske crkve sv. Lovre.⁸ Rekonstruirani kapitel ima bazu široku 23,5 cm, visok je 35 cm, koliko je i širok u gornjem dijelu. Iste je širine i pronađena baza stupa ciborija. Jednostavno je profilirana i visoka 16,5 cm. Kapitel i baza imaju zaista veliku vrijednost, jer nam nedostaju takvi dijelovi s ciborija prokonzula Grgura. Po obliku ovog kapitela i baze može se zamisliti kako su izgledali i kojih su dimenzija bili njegovi kapiteli i baze.

Komparacije između tih dvaju ciborija ne smiju se zaustaviti na ovome. Treba još temeljitije analizirati klesarsku fakturu detalja na reljefima. Na ciboriju iz crkve sv. Tome modelacija je vrlo pomnjivo dotjerana. Tome je doduše pridonijela i kakvoća kamena od kojeg je ciborij isklesan. Kamen je mekan, gotovo poput muljike, dok je Grgurev ciborij isklesan od tvrdog zrnatog vapnenca.

Bez obzira na to Grgurev ciborij u odnosu na ciborij iz crkve sv. Tome djeluje kao grublja replika. Komplicirane pleterne motive teže je klesati u troprutoj vrpici, pa su klesari XI. st. pribjegavali dvoprutoj. Na ciboriju iz crkve sv. Tome svi su motivi izrađeni u troprutoj, osim na začelnoj strani, gdje je okvirna pletenica u dvoprutoj vrpici. Na Grgurevom ciboriju, međutim, samo na čelnoj strani susrećemo troprutu vrpcu, dok su na bočnim stranama sve

⁷ O. c., tab. I.

⁸ O. c., tab. XX, 1, 2.

pletenice u dvoprutoj. Troprutu vrpću, doduše, susrećemo na začelnoj, ali reljef je tu plitak sasvim nemarno izrađen, kako sam već spomenuo, čak su neki detalji na likovima pauna tek uparani u kamen.

Nakon svega iznesenog ne treba posebno isticati vrijednost nalaza ovog ciborija. Na žalost nije se sačuvao nikakav ulomak s natpisom koji bi nešto više odredio izradu, no možda ga na njemu nije ni bilo.

Kako je poznato i u tzv. »Šupljoj crkvi« (crkvi sv. Petra i Mojsija) u Solinu pronađeni su također ulomci ciborija koji je bio istih osobina kao i ciborij prokonzula Grgura.⁹ Zajedno ta tri ciborija lijepo ilustriraju repertorij i stilsko-estetske osobine proizvoda što su proizašli iz klesarske, bolje reći kiparske radionice koja je djelovala u vrijeme dalmatinskog prokonzula Grgura, a definirali smo je na osnovi raznih srodnosti u obradi reljefa i ikonografiji još poodavno.

Résumé

LE CIBORIUM DE L'ÉGLISE SV. TOMA (ST-THOMAS) DE ZADAR

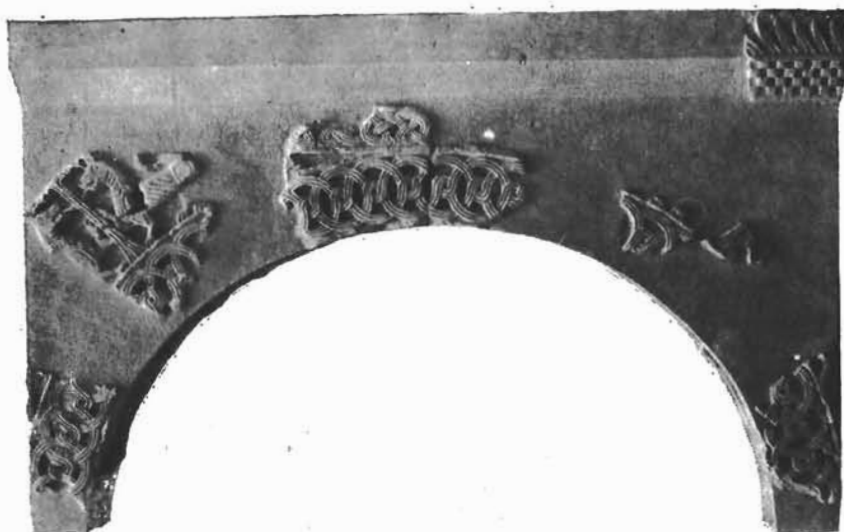
L'auteur décrit la reconstruction du ciborium qui, à deux reprises — en 1956 et 1970 — a été découvert en de nombreux fragments à Zadar, à l'emplacement de l'ancienne église de Sv. Toma (St-Thomas). Cette église fut détruite en 1822, afin de permettre la construction d'un nouveau bâtiment scolaire. Des fragments de ciborium avaient été scellés dans ce bâtiment et furent retrouvés lors de sa demolition. Il a été possible de reconstruire trois côtés du ciborium, alors que pour le quatrième ne se sont conservés que deux petits fragments. On a pu reconstruire un chapiteau et on a aussi découvert une base de colonne, de sorte que l'aspect général du ciborium peut se reconstituer. Au bord supérieur se sont conservées les rainures, d'après lesquelles on peut conclure que le ciborium avait un toit en forme de pyramide octogonale.

La comparaison des caractéristiques stylistiques et sculpturales de ce ciborium avec celles d'un autre de Zadar où figure une inscription du Proconsul Grgur (Grégoire) — qui gouverna de 1030 à 1035 — nous permet de penser que tous deux proviennent du même atelier de sculpture de Zadar. Celui de l'église St-Thomas est de qualité supérieure à celui du Proconsul Grégoire. Nous avons déjà attribué à cet atelier de sculpture le mobilier et la décoration de l'église Sv. Nedjelja (St-Dominique) de Zadar, et le mobilier de Sv. Petar i Mojsije (St-Pierre et Moïse) de Solin, où se trouvait également un ciborium présentant les mêmes caractéristiques.

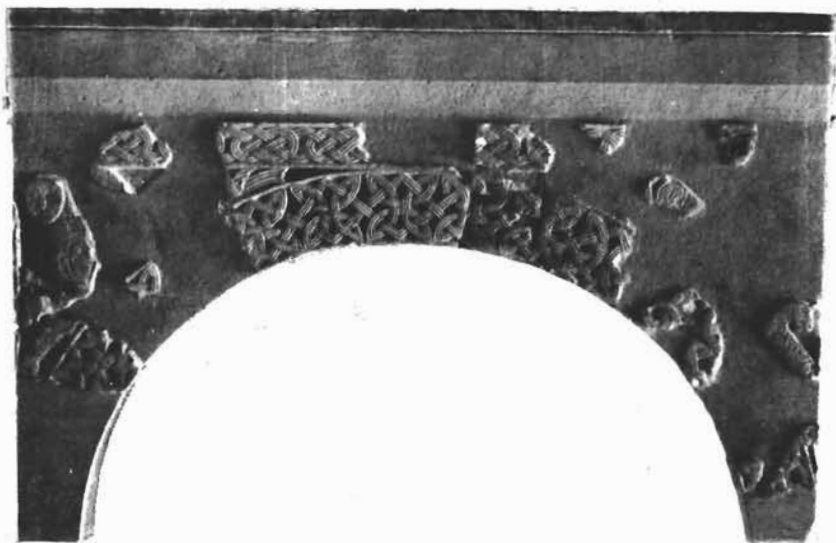
⁹ I. Petricioli, Reliefs de l'église salonitane de St. Pierre, Disputationes Salonitanae, Split 1970, 111—117.

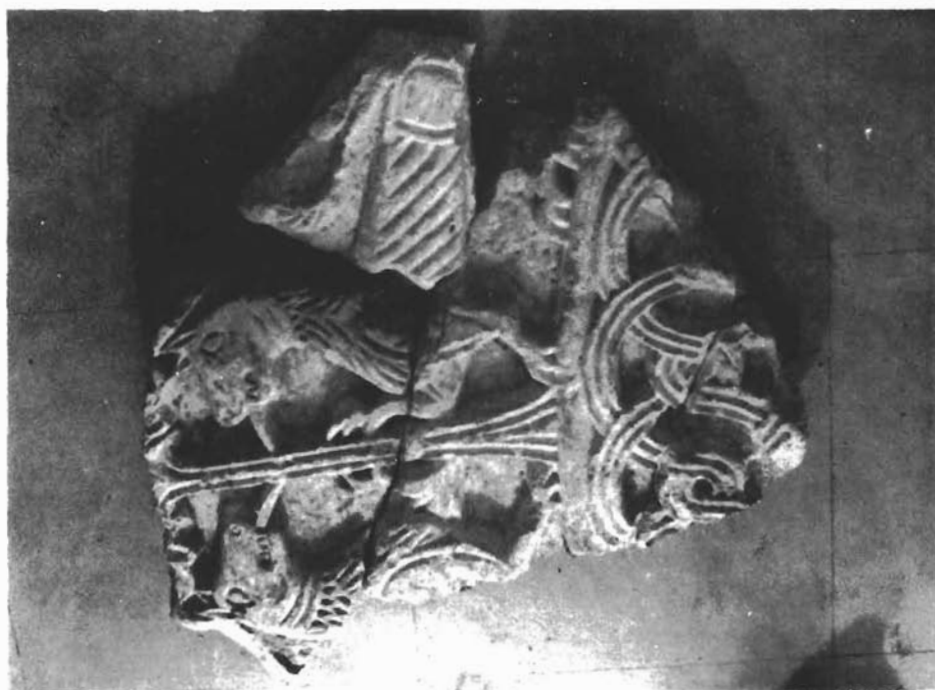
Sl. 1. Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome. Najveći ulomak začelne strane u trenutku nalaza

Sl. 1. Rekonstruirana bočna strana ciborija u Arheološkom muzeju u Zadru

Sl. 2. Rekonstruirana druga bočna strana ciborija u Arheološkom muzeju u Zadru

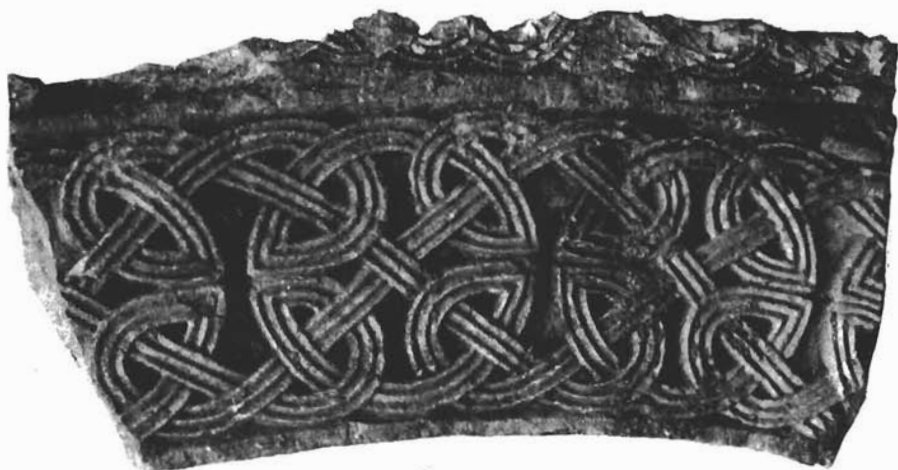
Sl. 2. Ulomci bočne strane ciborija s likovima pasa ili vukova

Sl. 1. Ulomci bočne strane ciborija s likom lava

Sl. 1. Rekonstruiran kapitel ciborija u Arheološkom muzeju u Zadru

Sl. 2. Ulomak čelne (prednje) strane ciborija